

УДК 339.9

КЛАСТЕРНА МОДЕЛЬ ЕКОНОМІКИ: СВІТОВІЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ

Сагірова Аліна Спартаківна, доцент кафедри інноватики та управління, к. е. н, доцент, Державний вищий навчальний заклад «Приазовський державний технічний університет», м. Маріуполь, e-mail: ass.77777@i.ua, тел: +380979260203

Alina Sahirova, Associate Professor of Innovation and management, Ph. D., Associate Professor, State Higher Educational Establishment «PRIAZOVSKYI STATE TECHNICAL UNIVERSITY»

A. Sahirova. Cluster model of the economy: world experience and prospects of Ukraine.

An analysis is made of the formation and development of clusters in the world economy. The importance of the cluster as an important and universal tool for increasing the competitiveness of the economies of individual countries (or their regions), as well as for the effective development of the modern global economy, is underlined. Particular attention is paid to the development of clusterization of the European Union's economy. Identify the main industries of European countries, in which a large number of clusters operate. The innovation character of many clusters is underlined, as well as their focus on the economic development of the backward regions of the country. The mechanisms of their formation are investigated. Generalized world experience of the role of the state in stimulating and developing clusters. The experience of the United States of America in the cluster organization of production is considered. And also, especially the cluster policy in the US, which is based on the fact that science and business in this country cooperate on the principle of commercialization and competition. The state and system problems of development of clusters in the economy of Ukraine are determined. The spheres of economy and sector, in which clusters were created: the construction industry, light industry, agrarian sector and tourism were revealed. Prospective directions of clustering at the level of transport infrastructure, transboundary clusters and clusters with IT technologies are indicated. The strategic priorities of the development of national clusters as a component of the competitiveness of the Ukrainian economy are substantiated.

Сагірова А. С. Кластерна модель економіки: світовий досвід та перспективи України.

Зроблено аналіз становлення і розвитку кластерів у світовій економіці. Підкреслено значення кластера як важливого універсального за своїми можливостями інструмента для підвищення конкурентоспроможності економіки окремих країн (або їх регіонів), а також для ефективного розвитку сучасної глобальної економіки. Особлива увага приділяється напрямкам розвитку кластеризації економіки Європейського Союзу. Визначаються основні галузі країн Європи, у рамках яких функціонує найбільша кількість кластерів. Підкреслюється інноваційний характер багатьох кластерів, а також, їх спрямованість на підйом економічного розвитку відсталих регіонів країн. Досліджені механізми їх формування. Узагальнений світовий досвід щодо ролі держави у стимулюванні та розвитку кластерів.

Розглянуто досвід Сполучених Штатів Америки у кластерній організації виробництва. А також, особливості кластерної політики у США, яка ґрунтується на тому, що наука та бізнес в цій країні співпрацюють на принципі комерціалізації та конкуренції. Визначено стан та системні проблеми розвитку кластерів в економіці України. Виявлені сфери економіки та сектори, в яких створювалися кластери: будівельна галузь, легка промисловість, аграрний сектор та туризм. Означені перспективні напрямки кластеризації на рівні транспортної інфраструктури, транскордонних кластерів та кластерів з ІТ-технологіями. Обґрунтуванні стратегічні пріоритети розвитку національних кластерів як складової конкурентоспроможності економіки України.

Сагірова А. С. Кластерная модель экономики: мировой опыт и перспективы Украины.

Сделан анализ становления и развития кластеров в мировой экономике. Подчеркнуто значение кластера как важного и универсального инструмента для повышения конкурентоспособности экономики отдельных стран (или их регионов), а также для эффективного развития современной глобальной экономики. Особое внимание уделяется направлениям развития кластеризации экономики Европейского Союза. Определяются основные отрасли Европейских стран, в рамках которых функционирует большое количество кластеров. Подчеркивается инновационный характер многих кластеров, а также, их направленность на подъем экономического развития отсталых регионов

страны. Исследованы механизмы их формирования. Обобщен мировой опыт роли государства в стимулировании и развитии кластеров. Рассмотрен опыт Соединенных Штатов Америки в кластерной организации производства. А также особенности кластерной политики в США, которая основывается на том, что наука и бизнес в этой стране сотрудничают по принципу коммерциализации и конкуренции. Определено состояние и системные проблемы развития кластеров в экономике Украины. Выявлены сферы экономики и сектора, в которых создавались кластеры: строительная отрасль, легкая промышленность, аграрный сектор и туризм. Указаны перспективные направления кластеризации на уровне транспортной инфраструктуры, трансграничных кластеров и кластеров с ИТ-технологиями. Обоснованы стратегические приоритеты развития национальных кластеров, как составляющей конкурентоспособности экономики Украины.

Постановка проблеми. ХХІ ст. характеризується переходом суспільства до якісно нового етапу розвитку, основними ознаками якого є глобалізація, зміни в інформаційно-технологічному середовищі, кардинальні соціальні зрушення та конкуренція, що перетворюються з міжнародної в глобальну і виходять за межі держав, змушуючи їх впливати на структурну модернізацію національних економік. Все це вимагає від вітчизняних підприємств пошуку і використання ефективних форм підвищення своєї конкурентоспроможності. Визнана світовою практикою кластерна форма співпраці здатна забезпечити створення конкурентних переваг на основі партнерства, та буде сприяти по-перше, залученню та реалізації бізнес-ідей, по-друге, збільшенню продуктивності праці та розвитку інновацій і по-третє, посиленню національної економіки. Світовий досвід створення кластерів є корисним для України, економіка якої переживає складний процес структурної переорієнтації в умовах євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику сутності, спрямованості становлення та розвитку кластерів у різних країнах світу в умовах глобалізації досліджували відомі українські та іноземні вчені. Так, вагомий внесок у дослідження питань розвитку інновацій та інноваційної діяльності кластерів здійснили такі провідні вітчизняні вчені: Павлюк А. П., Бондарчук Н. В., Бутенко А. І., Войнаренко М. П., Карпинець В. Й., Соколенко С. І., Ямчук А. В. Відомими у світі є наукові розробки провідних зарубіжних вчених, які досліджували сутність та специфіку кластеризації: М. Енрайт, М. Портер, С. Розенфельд, Ю. Солвель, І. Толенадо та інші. Дослідження сутності та специфіки розвитку кластерів у світовій економіці має вагоме теоретичне та практичне значення, адже цей досвід є корисним для економічного відродження України.

Мета статті – проаналізувати закономірності становлення і розвитку кластерів у світовій економіці. Визначити стан, системні проблеми та пріоритетні напрямки розвитку національних кластерів як складової конкурентоспроможності економіки України.

Результати дослідження. Одним із світових центрів розвитку кластерної моделі економіки є Європейський Союз. Процес кластеризації європейської економіки відбувається за допомогою державної підтримки, яка проявляється та реалізується на трьох рівнях: перший рівень – через європейські програми підтримки, які фінансуються Європейською комісією та фондами ЄС; другий – за допомогою реалізації кластерних програм на національному та регіональному або місцевому рівнях; третій – передбачає підтримку кластерів за допомогою власних ініціатив бізнесу.

Сучасна державна політика у сфері підтримки кластерів визначається багатьма національними особливостями, по-перше, йдеться про пряме фінансування (субсидії, позики), яке досягає 50 % витрат на створення нової продукції і технологій у межах кластерів (Франція, США), надання позик без виплати відсотків (кластери у Швеції) і безоплатних позичок, що досягають 50 % від витрат на впровадження нововведень (кластери у Німеччині). По-друге, серед інструментів державного впливу на розвиток кластерів – пільгове оподаткування для підприємств, що входять до складу кластерів. По-третє, на державному рівні створюються фонди з підтримки впровадження

інновацій з урахуванням настання можливого комерційного ризику (Великобританія, Німеччина, Франція, Швейцарія, Нідерланди). Приймаються державні програми по зменшенню ризиків і відшкодуванню ризикових збитків підприємствам кластеру (Японія). На законодавчому рівні забезпечується захист інтелектуальної власності і авторських прав, що особливо важливо для кластерів, які використовують інновації [1].

Так, станом на 2015 – 2016 рр., в ЄС фактично склалися основні галузеві напрями кластеризації економік європейських країн: електронні технології і зв'язок, інформатика – Швейцарія, Фінляндія; біотехнології і біоресурси – Нідерланди, Франція, Німеччина, Великобританія, Норвегія; фармацевтика і косметика – Данія, Швеція, Франція, Італія, Німеччина; агро-промислове і харчове виробництво – Фінляндія, Бельгія, Франція, Італія, Нідерланди; нафтогазовий комплекс і хімія – Швейцарія, Німеччина, Бельгія; охорона здоров'я – Швеція, Данія, Швейцарія, Нідерланди; комунікації і транспорт – Нідерланди, Ірландія, Данія, Фінляндія, Бельгія; енергетика – Норвегія, Фінляндія [2].

В області розвитку кластерних підходів, як і в області різних інноваційних технологій, найбільш відкритою економічною системою до інноваційних шляхів і рішень є Сполучені Штати Америки. У США М. Портер став першим розробником та ідеологом конкурентоспроможної кластерної моделі організації національного виробництва. Так, на поч. ХХІ ст. у різних штатах США почали створюватись комісії з ініціювання створення кластерів, причому всю аналітичну роботу здійснюють наукові центри та університети. Комісії розподіляють долю учасників кластерів у статутному фонді, зміцнюють їх організаційну структуру, допомагають подолати різного роду перешкоди. Початковий капітал виділяється штатами, потім заохочують до інвестування капітал приватних компаній. Характерним для американських кластерів є те, що вони беруть участь у глобальній конкуренції [3].

Світова практика свідчить, що в останні два десятиліття процес формування кластерів відбувався досить активно. У цілому, за оцінкою експертів, до теперішнього часу кластеризацією охоплено близько 50% економік провідних країн світу. Дані по кількості кластерів деяких країн світу станом на 2016 р. представлені в табл. 1. [4, 5, 6]

Таблиця 1.

Кількість кластерів деяких країн світу станом на 2016 р.

Країна	Всього кластерів (одиниць) станом на 2016 рік
Німеччина	476
Франція	356
Польща	248
США	670
КНР	1300

Проведені дослідження свідчать про те, що кластери успішно функціонують у розвинутих країнах світу, лідерах конкурентоспроможності. Їх досвід демонструє, що застосування кластерної моделі економічного розвитку ефективно реалізується в умовах привабливого національного бізнес-середовища в поєднанні зі стабільним економічним зростанням і найвищими у світі стандартами якості життя.

На теперішній час в економіці України, що має сировинно-напівфабрикатну спеціалізацію та орієнтована на виробництво товарів з низьким вмістом доданої вартості, складеться вкрай негативна ситуація. Цінова кон'юнктура на світових ринках сировини та напівфабрикатів за 2016 – 2017 рр. характеризується падінням цін (див. табл. 2)[7]. Єдиним виходом з ситуації є створення та розвиток кластерів, випуск готових товарів та послуг, інноваційної готової продукції, що має високі показники доданої вартості.

Слід зазначити, що кластери для економіки України - не нове поняття. У незалежній Україні відродження кластерів розпочалося завдяки регіональним

ініціативам. Більшість областей України були вмотивовані на їх створення, у результаті чого розпочалося формування перспективних кластерних структур. Сферами економіки та секторами, в яких переважно створювалися кластери в Україні стали: будівельна галузь, легка промисловість та туризм. У 2010 році в Україні розпочався активний розвиток кластерів у сфері інновацій.

Таблиця 2.

Ціни на ключові продукти українського експорту у 2016 році, дол.США/т

Продукція, базис поставки	січень	лютий	березень	квітень
Залізна руда (CFR Tianjin Port, China)	78	85	83	69
Гарячекатаний рулон (Turkey export FOB)	529	521	534	521
Мочевина (Black Sea export FOB)	245	248	227	205
Сульфат амонію (Black Sea export FOB)	143	143	135	122
Ячмінь (Black Sea export FOB)	164	158	164	166
Пшениця (Black Sea export FOB)	183	187	189	186

Також Україна має потужний аграрний потенціал. Слід зазначити, що у 2016 році Мінагрополітики у кількох областях розпочало роботу зі створення шести агрорекреаційних кластерів в рамках реалізації «Концепції розвитку сільських територій». Функціонування яких дасть можливість розвивати в Україні зелений туризм, стане новим поштовхом для розвитку малого та середнього бізнесу у сільській місцевості, сприятиме створенню міні- та середніх підприємств харчової промисловості з переробки сільгосппродукції. Створення кластерів у сільській місцевості сприятиме розвитку депресивних територій, появі нових робочих міст. Такі ж цілі поставлені під час створення кластерів на рівні транспортної інфраструктури, транскордонних кластерів. Варто зазначити, що з 10 європейських транспортних коридорів 4 проходять через територію України [8]. Це свідчить про великий потенціал України до створення транскордонних кластерів. Згідно з Концепцією розвитку транспортно-дорожнього комплексу (ТДК) України на середньостроковий період та до 2020 року передбачено активізацію процесів інтеграції ТДК України до європейської та світової транспортних систем [9].

У XXI ст. найбільш перспективними називають кластери, пов'язані з ІТ-технологіями. Однак, лише невелика кількість кластерів пов'язані з ІТ-сектором в Україні. Одним з них є кластер ІКТ у Львівській області. Він був сформований у 2013 році з метою об'єднання провідних компаній у галузі інформаційних технологій з ініціативою проведення системних змін у бізнес-середовищі країни. Станом на 2017 рік кластер нараховує близько 8000 учасників та 45 компаній, 55% з яких – іноземні. Цей кластер надає різноманітні послуги, в тому числі юридичну підтримку, маркетингові дослідження, інформацію про можливі контракти у сфері ІТ технологій, має представництво у Польщі [10].

Водночас, кластерні ініціативи та проекти розвиваються в Україні «точково». Відсутня системність та послідовність кластеризації національної економіки. До найважливіших чинників, які ускладнюють впровадження кластерної моделі розвитку в Україні, слід віднести наступні:

- відсутність єдиної систематизованої інформаційної бази про існуючі та потенційні кластери, що перешкоджає створенню у суспільстві розуміння переваг кластерних об'єднань, а також цілісної картини про функціонування та результати діяльності вже існуючих кластерів в Україні;

- недосконалість законодавчої бази для функціонування кластерів, значні бюрократичні перешкоди для розвитку підприємництва;

- відсутність довіри між органами державної влади і бізнесом, а також між окремими компаніями, небажання компаній розкривати та ділитися внутрішньою

інформацією щодо функціонування кластерів через можливість конкурентних зловживань та виникнення залежності від потужніших партнерів;

– брак іноземних інвестицій та венчурного капіталу, які є важливим джерелом розвитку кластерів (зокрема – у розвинутих країнах світу);

– непослідовність у реалізації довгострокових стратегій розвитку кластерів у зв'язку з нестабільністю політичної ситуації в Україні;

– орієнтація бізнес-структур в Україні на сировинно-напівфабрикатну модель розвитку національної економіки, що орієнтована на експорт сировини та напівфабрикатів (наприклад – основними продуктами українського експорту є залізна руда, гарячекатаний рулон, карбамід, сульфат амонію, ячмінь, пшениця, тощо).

Пасивність формування кластерів в Україні обумовлена відсутністю досконалої державної політики щодо організації кластерів в регіонах та у межах національної економіки в цілому. До 2017 р. в Україні не існувало жодної кластероорієнтованої програми, яка б підтримувалася державним бюджетом. Розроблені на рівні центральних органів державної влади нормативно-правові документи з формування засад державної кластерної політики в Україні все ще залишаються незатвердженими. Серед них: розроблений Міністерством економіки України у вересні 2008 р. проект «Концепції створення кластерів в Україні», розроблений у 2008 р. проект «Концепції загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України до 2017 р.», у якій передбачалося розроблення та впровадження моделі кластерної організації промисловості, а також розроблений у 2009 р. Міністерством регіонального розвитку та будівництва проект «Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів». Лише у 2016 році було затверджено проект «Стратегії розвитку високотехнологічних галузей, до 2025 року» (підготовлений Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, 2016 р.), який перераховує ряд заходів, спрямованих на створення ефективної екосистеми технопарків, науково-виробничих кластерів.

Висновки: Формування кластерних об'єднань є потужним механізмом формування «точок росту» та «ареалів економічного розвитку» на місцевому, регіональному та загальнонаціональному рівні. Саме тому практику кластеризації, напрацьовані рекомендації державної політики щодо підтримки кластерів у розвинутих країнах світу слід взяти до уваги в Україні у процесі підтримки розвитку кластеризації української економіки як невід'ємної складової економічного зростання національного виробництва у XXI ст.

Досвід країн – лідерів світового розвитку демонструє, що застосування кластерної моделі дозволяє в найкоротший термін підвищити конкурентоспроможність компаній, регіону та економіки країни в цілому. У XXI ст. кластерна модель економіки впроваджується майже в усіх країнах світу, які прагнуть зростання конкурентоспроможності та нарощування експортного потенціалу.

Список використаних джерел:

1. Соколенко С. І. Ринкова економіка на основі виробничих кластерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ucluster.org/blog/2012/04/rinkova-ekonomika-na-osnovivirobnichikh-klasteriv/>
2. <http://www.clusterobservatory.eu/index.html> – офіційний сайт Євро-нейська Кластерна обсерваторія "European Cluster Observatory"
3. Porter M. E. *Clusters and Economic Policy: Aligning Public Policy with the New Economics of Competition* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/Clusters_and_Economic_Policy_White_Paper_8e844243-aa23-449d-a7c1-5ef76c74236f.pdf
4. <http://www.clustermapping.us> – офіційний сайт U.S. Cluster Mapping
5. *China's Industry Clusters* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.china-briefing.com/news/chinas-industry-clusters.html>
6. *European Community Report «Cluster Programmes in Europe»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/12925/attachments/1/translations>

7. Федерация работодателей Украины: «Український експорт досяг історичного мінімуму в 2016 році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fru.ua/ua/media-center/blogs/vlasyuk/ukrainskyi-eksport-tovariv-dosiah-istorychnoho-minimumu-v-2016-rotsi-ukrpromzovnisheksperyza>
8. <http://www.uz.gov.ua> – офіційний сайт ПАТ «Українська залізниця»
9. Концепція розвитку транспортно-дорожнього комплексу України на середньостроковий період та до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mintrans.gov.ua/uk/show/transport.html>
10. <http://itcluster.lviv.ua/> – офіційний сайт Львівського ІТ Кластеру

References (BSI):

1. Sokolenko S. I. "Market economy based on production clusters", ["Rinkova ekonomika na osnovi virobnychih klasteriv"], [electronic resource], available at: <http://ucluster.org/blog/2012/04/rinkova-ekonomika-na-osnovivirobnichikh-klasteriv/>
2. "The official website of the European Cluster Observatory "European Cluster Observatory", ["Oficijnij sajt Evro-pejs'ka Klasterna observatorija "European Cluster Observatory""], [electronic resource], available at: <http://www.clusterobservatory.eu/index.html>
3. Porter M. E. Clusters and Economic Policy, Aligning Public Policy with the New Economics of Competition [electronic resource], available at: http://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/Clusters_and_Economic_Policy_White_Paper_8e844243-aa23-449d-a7c1-5ef76c74236f.pdf
4. "The official site of U.S. Cluster Mapping", ["Oficijnij sajt U.S. Cluster Mapping"], [electronic resource], available at: <http://www.clustermapping.us>
5. "China's Industry Cluste", [electronic resource], available at: <http://www.china-briefing.com/news/chinas-industry-clusters.html>
6. "European Community Report "Cluster Programs in Europe" [electronic resource]. - available at: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/12925/at-tachments/1/translations>
7. "Federation of Employers of Ukraine "Ukrainian exports reached the historic minimum in 2016 year", ["Federacija robotodavciv Ukraini «Ukrains'kij eksport dosjag istorichnogo minimumu v 2016 roci"], [electronic resource], available at: <http://fru.ua/ua/media-center/blogs/vlasyuk/ukrainskyi-eksport-tovariv-dosiah-istorychnoho-minimumu-v-2016-rotsi-ukrpromzovnisheksperyza>
8. The official site of PJSC "Ukrainian Railway", ["Oficijnij sajt PAT «Ukrains'ka zaliznicja» "], [electronic resource], available at: <http://www.uz.gov.ua>
9. "Concept of development of the transport-road complex of Ukraine in the medium term and by 2020", ["Konceptija rozvitku transportno-dorozhn'ogo kompleksu Ukraini na seredn'ostrokovij period ta do 2020 roku"], [electronic resource], available at: <http://www.mintrans.gov.ua/uk/show/transport.html>
10. "The official site of the Lviv IT Cluster", ["Oficijnij sajt L'viv'skogo IT Klasteru "], [electronic resource], available at: <http://itcluster.lviv.ua>

Ключові слова: кластер; кластеризация економіки; кластерна модель; конкурентоспроможність; інновації.

Ключевые слова: кластер; кластеризация экономики; кластерная модель; конкурентоспособность; инновации.

Keywords: cluster; clustering of the economy; cluster model; competitiveness; innovation.

Рецензент: Логутова Т. Г., завідувач кафедри інноватики і управління, ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», д. е. н., професор.

Перевірено на плагіат системою: <https://corp.unicheck.com/library/viewer/report/2307813>